

Citation:

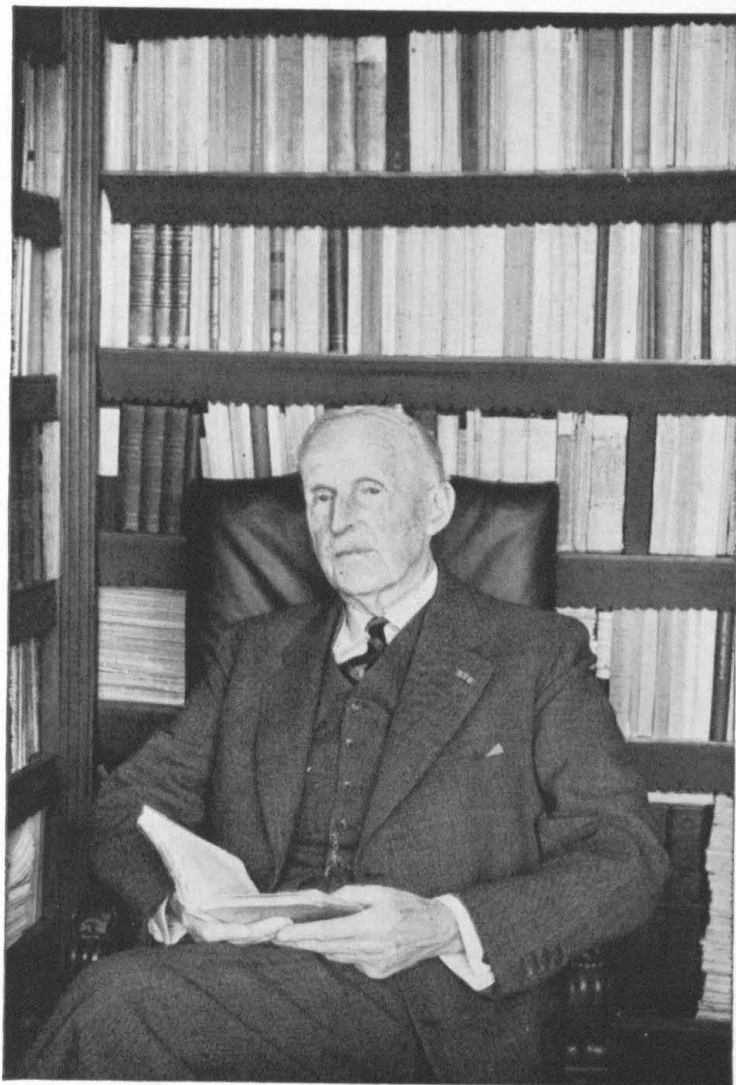
A.M. Donner, Levensbericht C.W. van der Pot, in:
Jaarboek, 1960-1961, Amsterdam, pp. 357-368

HERDENKING
VAN
COMBERTUS WILLEM VAN DER POT
(25 januari 1880—26 juni 1960)

Ons overleden rustend lid, Combertus Willem van der Pot, is op 25 januari 1880 geboren te Zevenbergen in Brabant, als zoon van Barend van der Pot en Johanna Gozewina de Voogd. Zijn vader was daar toen werkzaam als scheikundige aan één der plaatselijke beetwortelsuikerfabrieken. Reeds twee jaar later verhuisde het gezin echter naar Zwolle, waar de vader eigenaar was geworden van een kleine fabriek.

Daar is Van der Pot opgegroeid als de oudste van zeven kinderen. De fabriek stond bij een kleine buitenplaats „Overenk”, een half uur gaans buiten de toenmalige stad. Het huis lag in een grote mooie tuin, met veel geboomte, en de omgeving had nog het landelijke niet-ontsloten karakter, waaraan elke gedachte van verandering vreemd is. Wanneer hij er te voet of op de fiets op uitging dan trof hij in alle windstreken nog de gehuchten, die aan een zandweg gelegen, een wereldje op zichzelf vormden.

Na eerst de H.B.S. te hebben doorlopen, volgde hij twee jaar privaattles in Latijn en Grieks en deed zich 1898, met het eindexamen Gymnasium gewapend, te Utrecht inschrijven voor de rechtenstudie. Aan die keuze lag niet een duidelijke voorkeur ten grondslag — zij werd meer gedaan aan de hand van overwegingen, wat hij niet wilde, dan omgekeerd. En men kan zich afvragen of dat in zijn studentenjaren veel is veranderd. Hij deed snel zijn examens en schijnt bij zijn leermeesters een goede indruk te hebben achtergelaten, maar dat deze het stempel van hun denkbeelden en opvattingen op hem hebben gezet, kan men niet zeggen. Zeker zo beslissend is voor zijn vorming geweest, dat hij betrokken raakte

COMBERTUS WILLEM VAN DER POT
(25 januari 1880—26 juni 1960)

in de toen te Utrecht heftig gevoerde strijd tussen behoud en hervorming, waarbij hij zichzelf ontdekte als voorstander van praktische en practicabele hervorming. Dat is hij zijn hele leven gebleven.

Na volbrachte studie — hij promoveerde in de rechtswetenschap op stellingen — keerde hij al spoedig te Zwolle terug als adjunct-commies ter Provinciale Griffie. Ook hier kan men zich afvragen, of die keuze al op een besliste voorkeur berustte. Eigenlijk schijnt zijn voorkeur naar het archivariaat te zijn uitgegaan, maar hij had zich inmiddels verloofd met mejuffrouw L. Niermans en meende het niet te kunnen verantwoorden zijn toekomstige bruid een financieel zo pover perspectief te bieden. Wat daarvan ook zij, de rechtswetenschap heeft reden om die gang naar de Overijsselse Griffie toe te juichen, want de zes jaar, die hij daar heeft doorgebracht zijn, als ik goed zie, beslissend geweest.

Een kleine Griffie heeft reeds het voordeel, dat de arbeidsverdeling er slechts weinig ver is doorgevoerd en wanneer men, zoals Van der Pot, eerst op de afdeling Waterstaatszaken gezeten heeft en later hoofd wordt van de afdeling Gemeentezaken en Kabinet, dan heeft men aldus een grondige kennis van een groot deel bestuursrecht opgedaan. Daar komt bij, dat men toentertijd te Zwolle de gewoonte had, dat de ingekomen stukken aanstonds naar de afdeling gingen, waar de betrokken ambtenaren dan reeds de daarop te nemen besluiten of te geven antwoorden in concept gereed maakten voor Gedeputeerden. Waren dezen het niet eens, dan ging de zaak met nadere aanwijzingen terug — doch dit schijnt weinig te zijn voorgekomen. Men zal over deze methode van werken wellicht het hoofd schudden, maar het is wel duidelijk dat daarin een sterke prikkel lag tot ontwikkeling van de verantwoordelijkheid, het initiatief en de eigen oordeelsvorming der ambtenaren. Het lijkt dan ook waarschijnlijk, dat de bekwame jongeman hier tot jurist is gevormd en dat pas door de dagelijkse aanschouwing van en medewerking aan het rechtsgebeuren, de begrippen en voorstellingen, die hem aan de universiteit waren bijgebracht, zijn gaan leven en zin en gestalte hebben gekregen.

Dat zou althans kunnen verklaren, waarom hij bij de verdediging en bij de kritiek van bepaalde opvattingen vaker zijn uitgangspunt nam in de praktijk en haar behoeften dan in bepaalde leerstellige opvattingen.

Op den duur kon Zwolle hem echter niet genoeg perspectief bieden. Wel had hij — nog maar amper 28 jaar — toen deze plaats openkwam, nummer één gestaan op de voordracht voor Griffier der Staten, maar toen de zojuist rechts geworden meerderheid weigerde te stemmen over de te „links” geoordeelde voordracht van Gedeputeerden, werd ten slotte een ander benoemd. Zo zocht hij een uitweg naar elders en werd in 1910 benoemd tot secretaris van het hoogheemraadschap Rijnland te Leiden.

Hij heeft te Leiden zeer gelukkige jaren beleefd. De sfeer van de universiteitsstad lag hem, hij vond er een aantal gelijk gestemde geesten, zijn beide dochters zijn er geboren, hij heeft er de tijd en rust gevonden om cum laude te promoveren. Het meest markante ligt echter in iets anders. Daar zijn nieuwe functie hem na enkele jaren vrij veel tijd liet, raakte hij in allerlei andere arbeid betrokken, werd als raadslid gekozen en in 1918 tot wethouder benoemd. Hij heeft zich in de drie jaren, dat hij dit ambt heeft waargenomen, een nog vele jaren later naklinkende roem als magistraat verworven.

Zijn portefeuille werd hoofdzakelijk gevormd door de financiën en de volkshuisvesting. Dat waren in die jaren zeker niet de makkelijkst te beheren zaken. De overgang tot het algemeen kiesrecht had, zoals elders, ook in de Leidse Raad een tamelijk grondige verandering in de partijverhoudingen en vooral in het personeel ten gevolge. Daardoor veranderde ook de sfeer en tegenover de tot nog toe in de raadszaal niet aan het woord gekomen verlangens en behoeften van de minstgegoeden moest nu juist de wethouder van financiën vaak de spits afbijten en de nieuw gekozenen trachten duidelijk te maken, dat de gemeentelijke middelen niet onbeperkt waren. Bij deze debaten was natuurlijk de volkshuisvesting een telkens weerkerend punt. Ook wanneer er geen achterstand uit de oorlogsjaren was in te halen geweest, dan

zou er toch op dit terrein al heel veel moeten gebeuren. Nu waren er wel mogelijkheden om snel aan het werk te gaan, maar — men moest zijn plannen klaar hebben, de weg langs de provinciale en departementale instanties goed kennen en op elke tegenwerping voorbereid zijn. Bij die wedloop lag Leiden met de wethouder Van der Pot een slag voor op andere gemeenten.

Hij heeft zich met alle krachten voor het gemeentelijk belang ingespannen, nieuwe financiële bronnen aangeboord en de bestaande grondig uitgebuit. Er was voor het werkelijk noodzakelijke geld en er werd in snel tempo gebouwd. De nauwe samenwerking met de markante burgemeester De Gijselaar, die zich op andere wijze even volledig aan de openbare zaak gaf, schiep een band van wederzijdse eerbied en genegenheid. En dat hij ook bij de bevolking voor zijn arbeid waardering vond, blijkt wel uit het feit, dat hij bij de in die jaren gehouden raadsverkiezingen met voorkeurstemmen werd herkozen, hoewel de Vrijzinnig-Democratische fractie tot twee man terugliep en dat bij de wethoudersverkiezing de tien man sterke Sociaal-Democratische fractie haar aanspraak op een wethouderszetel te zijnen gunste liet varen. Dat vertrouwen in zijn persoon is begrijpelijk: hij legde zijn deskundigheid niet op, maar trachtte er anderen van te doen profiteren. Hij zocht niet naar versterking van zijn eigen positie of die zijner partij, maar zag er zijn roeping in om de zo pas tot de groene tafels toegelatenen op te voeden tot verantwoordelijke magistraten.

Het zou interessant zijn te speculeren, wat zijn verdere loopbaan zou zijn geweest, wanneer hij op deze weg was gebleven. Dezelfde eigenschappen echter, die hem zoveel gezag verleenden, maakten dat de taak hem op den duur te zwaar werd. Toen hem dan ook, na het vertrek van Kleyntjes uit Groningen, de leerstoel voor staats- en administratiefrecht en volkenrecht aan onze op één na oudste universiteit werd aangeboden, heeft hij zonder veel aarzelen aangenomen. Hij heeft daar, meen ik, ook nooit spijt van gehad, maar wel zijn de laatste Leidse jaren tot zijn dierbaarste herinneringen blijven behoren. Toen enkele jaren later een gelegenheid kwam om als hoogleraar naar de sleutelstad terug te keren,

heeft hij dat mede afgewezen, omdat hij het moeilijk vond er ambteloos burger te zijn en langs het stadhuis te lopen met de gedachte, dat hij dáár niets meer te zoeken had.

Terloops was reeds sprake van zijn promotie. Op 4 juli 1916 verdedigde hij zijn proefschrift: De verhouding van wet en algemene maatregel van bestuur, aan de Utrechtse universiteit en verwierf daarmee cum laude de graad van doctor in de staatswetenschap. Het geschrift behandelt een der centrale vragen uit de ontwikkeling van ons staatsrecht sinds het begin der 19e eeuw, een probleem, dat zeer veel pennen en hartstochten in beweging heeft gebracht, zowel hier als in andere landen. Herinnert men zich de feilheid van die strijd dan is het boek bijna een anti-climax. Zonder opsmuk, zonder wijsgerig a-priori en zonder politieke voorkeur, wordt bijna zuiver refererend beschreven, wat er in de literatuur, in de volksvertegenwoordiging en in de praktijk over het onderwerp te doen is geweest. Maar in dit nuchter historisch verhaal krijgen de elementen van het probleem bijna ongemerkt de hun toekomstige plaats en ontstaat er een steeds duidelijker perspectief. Het eind is kort: „het” vraagstuk valt uiteen in een aantal vragen, die wanneer zij maar goed en met kennis van zaken gesteld worden, niet zo moeilijk te beantwoorden lijken.

Vóór zijn 36e jaar had hij praktisch geen juridische publikatie gedaan, maar met deze vrucht van een rijpe geest en van een volledige kennis van het geldende recht en zijn geschiedenis, heeft hij zich op eenmaal een plaats van gezag in de staatsrechtswetenschap verworven. Het is dan ook te begrijpen, dat hij in 1921 voor Groningen werd gevraagd.

De overgang uit het drukke Leidse leven naar de rust van de studeerkamer te Groningen moet groot geweest zijn. De eerste jaren werd hij geheel in beslag genomen door de voorbereiding der colleges — die hij aanvankelijk volledig uitschreef, en door de noodzaak zich opnieuw in te werken in het volkenrecht. Hij hield in november 1921 zijn intreedrede over de „Verdeling der staats-taak”, in welke publikatie men nog duidelijk de nagalm hoort der ervaring uit de gemeenteraad: hij wijst er op de functiever-

schuivingen bij de vertegenwoordigende lichamen onder de invloed van hun veranderende samenstelling. Wat hij erover te zeggen had, was niet opzienbarend, maar het was wel een veel zakelijker en nuchterder geluid, dan de ietwat gezwollen beschouwingen, welke anderen in dezelfde jaren over de zin der democratie ten beste gaven.

Hij vestigde zich in het grote, wat sombere huis aan het H. W. Mesdagplein, waar zijn gezin meer dan dertig jaren gewoond heeft en waar hij de vreugden van het opgroeien zijner dochters en de moeiten van de bezettingstijd heeft doorgemaakt. Al spoedig raakte hij in de sfeer van stad en universiteit thuis, vond er nieuwe vriendschappen en op den duur ook nieuwe gelegenheden zich nuttig te maken. Zo werd hij ook te Groningen in de gemeenteraad gekozen — ook hier met voorkeurstemmen en dat op de lijst van een partij, die hem candidaat had gesteld, hoewel hij zich niet bij haar had aangesloten. Onder zijn vrienden moet bijzonder melding worden gemaakt van J. H. Gosses, de historicus; het levensbericht dat hij in 1940 vanaf deze plaats van Gosses gaf, is wel het mooiste van zijn kleinere geschriften. Het draagt in opbouw en stijl zo heel duidelijk het stempel van de genegenheid, die hem met deze verwante geest verbond.

Zo geven de volgende jaren het beeld van een echt hooglerarenbestaan. Twee maal, in 1925 en 1935 diende hij de Nederlandse Juristen Vereniging met referaten, eerst over de wenselijkheid ener wettelijke regeling van het Koninklijk vernietigingsrecht en daarna over de taakverdeling tussen gemeenteraad en dagelijks bestuur der Gemeente. Hij nam de bewerking van een nieuwe druk van het boek van Oppenheim over het gemeenterecht op zich en bood in zijn wijze van bewerking een voorbeeld, hoe men enerzijds zulk een boek op peil houdt en toch anderzijds het markante in opzet en stijl van de oorspronkelijke schrijver bewaart. Hij nam deel aan de voorbereiding van het grote verzamelwerk „Nederlands Bestuursrecht”, verrichtte daarvoor tezamen met zijn vriend, de Nijmeegse hoogleraar, Van der Grinten, zeer veel werk en droeg zelf een opstel bij over „De vormen van het besturen”, dat tot op

de huidige dag zijn waarde heeft behouden, omdat het in 1932 de lijnen uitstippelde, waarlangs zich sindsdien een groot deel van de bestuursrechtswetenschap heeft ontwikkeld. Hij kwam in de redactie van het tijdschrift „Themis”, later van het R. M. Themis en heeft daarin op zeer zorgvuldige wijze een groot deel van de op zijn studiegebied liggende boekbesprekingen verzorgd.

Aldus verwierf hij zich een steeds groter gezag. Hij werd te Groningen zeer gewaardeerd — en dat had hij nodig om met bevrediging te kunnen werken. Dat verklaart ook ten dele, waarom hij de hem in de loop der jaren gedane uitnodigingen naar elders bijna steeds met beslistheid afwees. Hij wist zich in het Noorden op zijn plaats en wilde de hem vertrouwde en aangename sfeer niet voor iets anders opgeven. Dat zijn gezag echter niet tot een deel van het land beperkt was, bleek toen hij, tot eigen verrassing in 1937 tot lid der Akademie werd benoemd. Dat het voor hem een onverwachte en ongedachte verrassing was, tekent hem ten voeten uit, want ieder ander zal er, ook toen reeds, allerminst door verrast zijn geweest.

De vele pogingen om hem in allerlei arbeid te betrekken, wist hij met beslistheid af te wijzen of in redelijke proportie te houden, want hij was intussen begonnen aan de uitvoering van een ideaal, dat elke hoogleraar koestert, maar voor de verwezenlijking waarvan zeer veel zelftucht nodig is, het schrijven van een handboek over zijn hoofdvak. Juist vóór de meidagen van 1940 verscheen het Handboek van het Nederlands Staatsrecht. Toen hij er hier een exemplaar van aanbood, waren die dagen reeds gepasseerd en men kon zich afvragen, of het geschrift niet grotendeels historie geworden was. Men kon nog niet weten, dat het sinds 1945 niet minder dan zes herdrukken beleven zou. Men kon ook nog niet aanstonds zien, dat het eigenlijk op een zeer gelukkig moment verscheen, doordat het te midden van de verwarring van staatkundige en staatsrechtelijke begrippen en ideeën tijdens en na de bezetting, een evenwichtige en volledige uiteenzetting bood van onze constitutie, waaraan allerlei scheve voorstellingen en overhaaste conclusies onmiddellijk konden worden getoetst.

Het boek treft niet door geheel nieuwe gezichtspunten of door meeslepende betogen, maar het legt zich aan den lezer op door zijn objectiviteit en soliditeit van behandeling. De stof wordt niet benaderd en gerangschikt volgens bepaalde dogmatische of staatkundige gezichtspunten. In een volgorde, die hij aan de opbouw van het voor-oorlogse Koninkrijk ontleent, worden de onderwerpen besproken. Telkens gaat een kort aperçu van de geschiedenis en van de ontwikkeling der meningen en der rechtsfeiten vooraf, waarna dan in aansluiting daaraan de welafgewogen argumenten worden gegeven van de rustige conclusie. Het geschiedt alles zo rustig, dat de argeloze lezer nauwelijks het nieuwe in des schrijvers voorstellingen en standpunt zou opmerken, en menigeen heeft dan ook op het eerste gezicht gemeend, hier een zuiver refererend werk, zonder accenten en visie, voor zich te hebben.

Dat is onjuist. Op tal van punten vindt men bij herlezing het eigen, soms zeer kritische standpunt tegenover het geldend recht en de heersende opvattingen terug. Maar zo groot was het gezag en zo dwingend de nauwkeurige weergave van de historische en juridische feiten, dat de voorgedragen zienswijze snel gemeen goed werd. Het meest sprekende voorbeeld daarvan vormt de door hemzelf zo genoemde dualistische kijk op de verhouding van regering en volksvertegenwoordiging. Terwijl voordien onder invloed vooral van Oppenheim, Struycken en Krabbe de zogenaamde monistische opvatting als een al dan niet uitgesproken axioma aan allerlei beschouwingen ten grondslag werd gelegd, is men, sinds Van der Pot, eerst in zijn in 1939 gegeven Akademievoordracht over „De plaats van het koningschap in ons hedendaagsche staatsrecht” en daarna in zijn Handboek, met de feiten aantoonde, dat dit axioma niet op de werkelijkheid van het rechtsleven paste, algemeen van de dualistische structuur van ons staatsbestel gaan spreken. Men beroept zich — en dat is karakteristiek — helemaal niet op de mening van Van der Pot, maar op de door hem weer in het licht gestelde feiten. Zo heeft hij het zeker ook zelf gewild.

Wie het geheim van deze methode wil begrijpen, moet op het wezen van den schrijver letten. Hoewel hij zich met al zijn gaven

in dienst heeft gesteld van de ontwikkeling van ons publiekrecht en daarbij werd gedreven door een echte hartstocht voor wat onze vaders noemden „het gemene best”, zo is zijn bijzondere liefde toch altijd aan de geschiedenis en met name de rechtsgeschiedenis gewijd geweest. Hij was na zijn studententijd liefst archivaris geworden en in zijn jaren op de Zwolse griffie was hij een der drijvende krachten van de Vereniging voor Overijssels Regt en Geschiedenis. In Groningen sloot hij zich ook onmiddellijk aan bij het kleine daar bestaande genootschap van historici, waarvan Gosses de ziel was. Toen hij zich met de bewerking van Oppenheims Gemeenterecht bezighield, had hij alweer de behoefte om de historie van het gemeenterecht te doorvorsen en zo verschenen als zijluiken op dat grote werk zijn twee opstellen over de gemeentelijke bestuursorganisatie in de jaren tussen 1815 en 1825, in het Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis. En nadat hij met het Handboek eenmaal zijn plicht had vervuld jegens het geldende recht, liet hij aan zijn hart de vrije teugel. Zo kwam in 1953, als vrucht van studie op de koude Universiteitsbibliotheek tijdens de oorlogswinters, het boek over de Bestuurs- en Rechtsinstellingen van de Nederlandse Provincie, waarin met volkomen beheersing van de stof en de literatuur het oud-vaderlandse gewestelijke recht werd beschreven, en verscheen in 1957 zijn in opdracht van de Akademie geschreven geschiedenis van de wetenschap van het Nederlandse staatsrecht sinds 1813. En nog in de allerlaatste publikaties van zijn hand keert hij terug tot de geschiedenis van zijn gewest en levert hij bijdragen over de beide Dumbars, twee Deventer magistraten uit de 18e eeuw, die zich voor de uitgave van Overstichtse geschiedbronnen grote verdiensten hebben verworven.

In heel die activiteit leeft de echte belangstelling voor het verleden én om dat verleden op zichzelf én als middel om te begrijpen hoe de samenleving zich heeft kunnen ontwikkelen tot wat zij nu is. Hij moest het zien groeien om het te kunnen begrijpen.

En daarmee kom ik op een tweede trek in zijn persoonlijkheid. Hiervoor is al enkele malen gesproken van zijn gave om nauw-

keurig waar te nemen. Die waarneming, het zien, was hem ook een levensbehoefte. Voor het abstracte en het bespiegelende had hij slechts een beperkt orgaan — de staatstheoretische inleiding van het Handboek vormt niet het sterkste deel daarvan en het is typerend, hoe hij zich voor de verklaring van het staatkundig verschijnsel aansluit bij de sterk zintuigelijk gekleurde integratietheorie van Smend. De gave van het zien en het opmerken is waarschijnlijk reeds ontwikkeld op „Overenk”, het buiten waar hij opgroeide. Hij heeft zijn voorkeur voor de geschiedenis ontdekt, toen hij als 16-jarige bij familie te Pau vertoefde en daar de bouwsels uit een ver verleden zag. Eenmaal in Nederland terug, heeft de fiets een zeer grote rol in zijn leven gespeeld. Tijdens korte of langere vakanties vond hij altijd gelegenheid er enkele dagen of weken op uit te trekken om, liefst alleen, het vaderlandse landschap te verkennen en er de historische monumenten in op te sporen. Wat hij heeft afgefietst, als student, vanuit Zwolle, Leiden en ten slotte Groningen, is indrukwekkend. En daarnaast kwamen op den duur langere of kortere reizen in het buitenland, waar niet alleen de natuur, maar vooral ook het oude cultuurlandschap en de oude steden en gebouwen een onweerstaanbare aantrekkingskracht op hem uitoefenden. Wat hij gezien had kon hij later nog precies beschrijven. Het leefde voor hem — veel meer dan datgene, wat hij niet had waargenomen.

Het zou, zeker ten aanzien van iemand, die zozeer het geheim van eens anders persoonlijkheid respecteerde, niet passen om zich al te zeer te verdiepen in de rol, welke deze componenten van zijn wezen in zijn leven hebben gespeeld. Het lijkt echter onbetwistbaar, dat zij op zijn wetenschappelijk werk én op zijn werkkracht een grote, bevruchtende invloed hebben gehad.

Voor het academiejaar 1940 stond hij als eerste op de Groninger voordracht voor Rector Magnificus. Hij is ook nog door de bezetter benoemd, maar de benoeming werd een dag later ingetrokken: tegen de schrijver van het Handboek had men te veel bezwaar. Wel heeft hij door deze omstandigheid een voorname rol gespeeld

in het hooglerarencontact te Groningen en in het land en aldus zijn deel gehad aan de universitaire wederwaardigheden van die dagen. Bij de bevrijding trad hij aanstonds op in de rol, die hem vijf jaar eerder was onthouden, en hij heeft in de volgende anderhalf jaar de Groninger universiteit met veel beleid en grote toewijding door de moeilijkheden van het herstel gestuurd. Ook in ander verband deed men op zijn gezag en kunde gaarne een beroep: hij was de eerste voorzitter van de Nederlandse Juristen Vereniging na de bevrijding, hij diende onze Afdeling als ondervoorzitter, hij werd voorzitter van de sectie Groningen der afdeling Rechtspraak van de Raad voor Rechtsherstel. Bovenal raakte hij betrokken in de plannen tot hervorming van het hoger onderwijs. Achtereenvolgens werd hij voorzitter van twee commissies, belast met het redigeren van wetsvoorstellen.

Hij heeft in deze dienst, welke hij de universiteiten nog kon bewijzen, nadat hij in 1950 afscheid had moeten nemen als hoogleraar, zijn beste krachten gegeven en er veel bevrediging maar ook teleurstelling in ondervonden. Wanneer het thans aanhangige wetsontwerp op het wetenschappelijk onderwijs de universiteiten en hogescholen een goed passend wettelijk gareel biedt, dan is dat vooral aan zijn leiding en arbeid te danken.

Mede om aan deze werkzaamheden deel te kunnen nemen is hij enige jaren na zijn emeritaat nog naar Den Haag verhuisd. Dat bracht hem ook dichterbij een aantal oude liefdes. De staatscommissie voor de waterstaatswetgeving, waarvoor hij meer dan dertig jaar deel heeft uitgemaakt en waar zijn kennis van de zaken spreekwoordelijk was, behield hem voor het terrein, waarop hij ter griffie van Overijssel reeds zijn eerste schreden had gezet. Het Nederlands Juristenblad nodigde hem in de redactie en daar kon hij de juridische voorlichting, welke hij in kleine bijdragen, boekbesprekingen en aankondigingen steeds zo trouw en keurig heeft waargenomen, nog tot het einde voortzetten. Daar vond hij ook in het nabij zijn flat gelegen Haagse Bos de gelegenheid tot wandelen, welke zijn gedachten soms moet hebben teruggeleid naar „Overenk”. Daar ook is hij plotseling ongesteld geraakt en na een

ziekbed van slechts enkele uren op 26 juni jongstleden rustig ontslapen.

Een „school” laat hij niet achter. Dat lag niet in zijn wezen en daarvoor is zijn werk ook eigenlijk te onweersproken gebleven. Wel laat hij ons iets anders na: een zeer hoge maatstaf van wetenschappelijke arbeid en van persoonlijke integriteit. Met hem is de wetenschap van het Nederlandse staatsrecht de leeftijd van de rijpe volwassenheid ingetreden en aan zijn werken zal de waardering van toekomstige bijdragen tot die wetenschap worden afgemeten. Maar dat is niet het enige, het is zelfs niet het meeste. Wie hem goed gekend hebben, zullen de herinnering blijven meedragen van een man, die zich nooit op de voorgrond plaatste, maar die de eerste was op zijn gebied doordat hij voor ieder klaar stond met zijn in een natuurlijke beminlijkheid uitgedeelde degelijke kennis en zijn voorzichtig gegeven oordeel — een mens die zichzelf niet heeft gezocht, maar die de hem geschonken gaven steeds gebruikte ten bate van anderen en van de gemeenschap, die in een onnavolgbare combinatie van voorname stijl en humane vriendelijkheid een indruk maakte van onkreukbare integriteit en daarmede ieders vertrouwen won. Voor wie hem gekend hebben ligt er in dit leven een maatstaf, hoe men de talenten, die men in het leven meegekregen heeft, kan en behoort te gebruiken. Daarom past bij zijn heengaan naast de rouw daarover toch vooral de dankbaarheid, dat wij hem hebben gekend.

December 1960

A. M. DONNER